

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования Республики Тыва
Управление образования Администрации муниципального района «Дзун-Хемчикский
кожуун»
МБОУ Чыргакинская СОШ

РАССМОТРЕНО
методическим объединением
учителей
 Сат З.Э.
Протокол №1
от "29" августа 2023 г.

СОГЛАСОВАНО
заместитель директора по
УВР
 Донгак О.М.
Протокол № 1
от "29" августа 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО
директор
 Сат А. А.
Приказ № 1
от "1" сентября 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
учебного предмета

«Родная литература на родном (тувинском) языке»
для 3 класса начального общего образования
на 2023-2024 учебный год

Составитель: Монгуш Лидия Деспижековна
учитель начальных классов

Чыргакы 2023

Программаны тургузарда удуртулга болган документилен.

Ажылчын программаны Россия Федерациязынын «Ооредилге дугайында» Хоойлузунун 12-ги чуулунун 7-ги кезээнге, эге болгаш ниити ооредилгенин федералдыг ооредилге стандарттарынга, РФ-нын ооредилге болгаш эртем яамызынын 2009 чылдын октябрь 6-да унген 373 дугаарлыг дужаалынга, тус чернин бюджеттиг ниити билигнин ооредилге чери Чыргакы ниити билиг школазынын ажылчын программазынын дугайында саавырга ундезилээн.

3-кү класстың «Литературлуг номчулга» эртеминге тургускан ажылчын программаны Россия Федерациязынын «Россияның Школазы» деп өөрөдилге-методиктиг бөлүккө, Тыва Республиканың ниити өөрөдилгезиниң эге школага 1 - 4 класстарга тыва дыл талазы-биле күрүне стандарттарынга дүүштүр, 2008 чылда Наталья Чоодуевна Дамбанын тургусканы тыва дыл программазынга болгаш 2013 чылда үндүргени 3-кү класстарның Л. С. Кара-оолдун «Литературлуг номчулга» номунга даянып тургускан. Бо ажылчын программа эге школанын Федералдыг күрүне стандарттарының сорулгаларын чедип алырынче угланган. Өөрөдиглиг план дараазында методиктиг сүмелерниң дузазы-биле ажыглаттынмышаан, уругларның шиңгээдип алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын тыва дыл программазының негелделеринге дүүштүр эге класс башкыларынга А.А. Алдын-оолдун «Диктантылар болгаш эдертиглер чыындызы»-биле хынаарын сүмелеп турар. Тыва Республиканың ниити өөрөдилгезиниң национал девискээр кезээ 3-кү класс өөреникчилериниң ниити сайзыралынче, оларның билииниң практиктиг болурунче угланмышаан программаны тургузарда эртемнииниң, дес-дараалашкаанын, көргүзүглүүнүң болгаш коммуникативтиг принциптерге даянып база уругларның назы-харын барымдаалап тургаш, тургускан. 3-кү класска Л.С. Кара-оолдун «Литературлуг номчулга» ному 2013 чылда Тыва Республиканың өөрөдилге болгаш эртем яамызының чөпшээрээни-биле парлаттынып үндүрген. Номнун эртем талазы- биле редактору А.С.Шаалы, педагогика эртемнериниң кандидады, доцент.

Эге класстарга литературлуг номчулганы өөрөдириниң **кол сорулгалары:**

- 1) уругларны медреселдii-биле шын номчуп, бижип болгаш чугаалаарынга өөренир;
- 2) төрөөн дыл болгаш литература талазы-биле эге билиглерни алыр;
- 3) уругларны ном ажыглаарынга чаңчыктырар болгаш оларның дылга сонuurгалын, номчулгага болгаш билиглерге чүткүлүн оттуруп, бойдушту, ниитилел амыдыралын хайгаараарынга үндезилээш, өөреникчилерни материалистиг күзел-бодал-биле чөпсеглээри.
- 4) мораль болгаш эстетика талазы-биле кижизидери;
- 5) өөренип турар чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп билиринге, оларның иштинден кол болгаш чугула чүүлдерни тып, тайылбырлаарынга чаңчыктырар.

Номчулга кичээлдери дээрге эге школада өөренип турар кол эртемнерниң бирээзи деп санаттынып турар. Ол уругларның шын медреселдиг номчулгазын болгаш сөзүглел-биле ажылдап билирин, уран-чечен номчулгага сонuurгалын оттуруп, уругнун ниити сайзыралынче, эстетиктиг болгаш мөзү-шынар кижизидилгезинче кичээнгейни угландырып турар.

Чечен чогаал номчулгазы деп курузун чедишкинниг өөренип алыр болза, ол эге школаның өске-даа эртемнериниң түңнелдерин хандырат. Эге школага чечен чогаал номчулгазының программазы уругларның аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче кол кичээнгейни угландырып турар. Ооң иштинде бир онзагай черни өөреникчилерниң шын чугаалап өөрөдириниң кол хевири (аргазы) - номчулганың чанчылдарын хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган ажылдарны чорудары ээлеп турар.

Бердинген курс дараазында **сорулгаларны** чедип алырынче угланган:

- ыткыр (дыңналдыр) номчуурунун хевиринден эгелээш, ханы, медреселдиг иштинде номчуурун, литературлуг шын адаашкын ёзугаар болгаш рольдар аайы-биле аянынг номчууру; номчаан чогаалының утказын сайгарып, ында кол чүүлду илередип, оон чогуур түннелдер кылыры, номчаан сөзүглелдерин кезектерге чарып, оларга тус-тузунда ат тыварынга, абзац дузазы-биле план тургузарынга, номчаан чүүлүнүн утказын делгеренгей (долу) азы допчу кылдыр чугаалап өөрениринге чаңчыктырар;
- уругларны бичиизинден эгелеп коллективтиг ёзуга, бот-боттарынга негелделиг, шынчы, ак сеткилдиг, быжыг туруштуг, эрес-дидим болурунга, мөзулуг аажы-чаңга, күш-ажылга кижизидер;
- уругларның ном - биле ажылдап, оон билиг тыварынга номну үргүлчү номчуурунга негелделиг, чечен чогаалга сундулуг, уран сөстүн тургузукчулары - чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-херектеринге сонургалдыг болурун чедип алыр;
- хемчээл, утка, тематика, жанр талазы -биле аңгы-аңгы чогаалдарны ханы, шын билиндирер;
- уругларның чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыңнап билириниң база сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарып шыдаптарының чаңчылдарын шиңгээттирер;
- уругларның өөрөнгөн чогаалдарының утказын, оон маадырларының хөделиишкннерин, чорук-херектерин ханы шиңгээдип ап, аңаа хамаарыштыр чогуур үнелелди берип, боттарының сагыш-сеткилин хайныышкынны-биле илередип шыдаарының, чечен чогаалды долузу-биле шиңгээдип алырынга аргаларын сайзырадыр;
- чечен чогаалдын уран чурумалдыг дылын, окур-хевир тургузарынга аян кирир аргаларын сеткип билир кылдыр уругларны өөредир; оларны боданыр аргаларын болгаш чогаадыкчы бодалын сайзырадыр;
- шүлүк чогаалын кичээнгейлиг дыңнап билириниң аргаларын сайзыратпышаан, оон уран сөзүн чарашсынар болгаш ханы шиңгээдип алырының дуржулгазын мөөңнөп, аңаа уран-чечен хөөннуг болгаш сонургалдыг болурун кижизидер;
- долгандыр турар хүрээлел болгаш бойдус дугайында уругларның боттут бодалдарын сайзырадып, ону шын угап болгаш медресеп билириниң дуржулгазын байыдар.

Номчулганы эге школаның өөредилге эртеми кылдыр кириген болганда, ол чүгле өөредиглиг эвес, а кижизидиглиг сорулгаларны шиитпирлээр улуг ужур- уткалыг. Хар – назынынга дүгжүп турар уран-чечен чогаалдар-биле таныжылганың мөзу-бүдүш болгаш эстетиктиг ужур-утказы уругларның миниишкннеринге, угаан-медреселинге болгаш номчукчунун тура-соруунга салдарлыг, национал болгаш бүгү кижиги төрөлгөтөнниң үнелиг чүүлдеринге тааржыр хууда шынарларның хевирлеттинеринге дузалаар. Өөреникчилерниң моральдыг нормаларже уг-шиин тып билири, оларның боттарының херектери-биле культурлуг кижиниң аажы-чаңының этиктиг принциптеринге хамаарыштырып билирин сайзырадыр; эки сеткилдиг кады ажылдажылганың чаңчылдарын кижизидер. Чечен чогаал номчулгазы деп курсту шиңгээдип ап турар үеде эге школаның өөреникчилериниң коммуникативтиг культуразының деңнели бедир: диалогтар тургузар билиглери; бодунун үзел-бодалын дамчыдып билири; бердинген чугааларның сорулгаларының аайы-биле монологтарны тургузуп билири; сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлери-биле ажылдап билири(тоожуушкун, чурумал, угап-боданыышкын); номнун тайылбыр аппарады-биле бот ажылдап билири; словарьлардан, справочниктерден, энциклопедиялардан чогуур ужурлуг медреселерни тып билири хевирлеттинер.

Номчулга кичээлдеринге өөреникчи бодун шыырак билиглиг номчукчу мен деп чүүлду билип алырынга дузалап турар номчукчунун харыылап билир айтырыглары хевирлеттинер. Билиглиг номчукчу үргүлчү ном номчуурунга, сөзүглел-биле ажылдаарының аргаларын болгаш

номчулганың техникасын, номчаан болгаш дыңнаан чогаалдарының утказын билип алырынга, номнарда бар билиглерни боттары тып болгаш үнелеп билиринче чүткүлдүг болур.

Бердинген курс уругларның чечен чогаалдарны номчуурунче сонуургалын бедидер. Чечен чогаал эртеминге хамаарыштыр 3-4 класстарга дараазында бөдүүн билиглер-биле база таныштырып болур: автор дугайында бөдүүн дыңнадыглар, номчаан чогаалының жанры, темазы, улустун аас чогаалының бичии жанрлары – тывызыктар, үлегер домактар, дүрген-чугаалар, янзы-бүрү тывызыктыг бодалгалар, эге рифма, диригжидилге аргазы, чечен чугаа, бойдус чурумалы, эпитет, басня, риториктиг айтырыг дээш оон-даа оске.

Чечен чогаал номчуп, чечен овор-хевирлер-биле танышкан тудум, уругларның ниити сайзыралы, чүвени угаап, медресе билири, сагыш-сеткилдин бодалдары улам делгемчир, ханылаар, байлакшыр. Авторнун сөзүглелинге дүүштүр уругларның аас-биле харыылары, чечен овор-хевиринге хамаарыштыр билип алган бүгү-ле ажыктыг чүүлдери- оларның чечен чогаалды шиңгээди ап турарының херечизи болур.

Чыл дургузунда өөредир темаларының бөлүктөр аайы-биле хуваалдазы

Программаның тематиказы (68 шак)

Экии, литературлуг номчулга! (2шак)

Мөөрей «Угаанныглар, сагынгырлар»

Тыва черге йөрээл. Е. Танова.

Улустун аас чогаалынын биче хевирлери (4шак)

Тыва улустун аас чогаалы, ооң ужур-дузазы. Тывызыктар, үлегер домактар, оюн үдээн чугаалар, узун тыныш – аас чогаалынын жанрлары. Тыва аас чогаалының дылы, уран аргалары.

Орус улустун аас чогаалы (считалка – саналга).

Өөренип өөрөн (3 шак)

Аккырмаа биле ийи. С. Сүрүн-оол. Бодалга бодааным. Н. Носов. Ийи 2. Е. Танова. Эдилелдин ээзинде. Ч. Ондар.

Школачы ажил-херектер, найырал, коллектив. Оюннар, өөреникчилернин сагылга – чурумунга хамаарышкан мораль-этиктиг билиглер. Бодун төлөптиг ап билири. Бодунун болгаш хөй-ниитинин эт-херекселинге хумагалыг болуру.

Чогаалда диригжидилге аргазы. Чечен чугаа – тоожулалдың биче хевир.

Чылдың үелери (8 шак)

Эки кылган ажил-

Элеп читпес алдар (3 шак)

Шартылаа биле Кымыскай. Ю. Кюнзегеш.

Ажыл. Ю. Кюнзегеш. Арзылаң биле пар. О. Сувакпит. Салаалар. О. Сувакпит.

Кижинин амыдыралынга күш-ажылдың ужур-дузазы. Күш-ажыл болгаш төрөөн чурт. Күш-ажылдың кижилери. Оларны хүндүлээри.

Уругларның шыдапкы дег күш-ажылы. Ону күзелдиги-биле кылыксаары болгаш аңаа чүткүлдүг болуру.

Күш-ажыл-амыдыралдың үндезини.

Басня – бир-ле чүвени угааткан, сөөлгү одуруглары суртаал уткалыг кыска шүлүк чогаалы.

Хөктүг ужураалдар, солун болуушкуннар (2 шак)

Мыйыт. К.-Э. Кудажи. Уугтунмас тоорук. С. Сурун-оол.

Бойдустун чажыттары (2 шак)

Алдын шынаа. М. Пришвин. Чогум чүл ол, уруглар? С. Комбу. Хек. С. Сүрүн-оол. Куштарның медээзи. Г. Скребницкий.

Кижичернин ээзи. Төрөөн черинин бойдузунга, дириг амытаннарынга, үнүштеринге, аргарыныга кижинин сагыш-човангыр, хумагалыг хамаарылгазы.

Ай, сылдыс, октаргай. Куштар- бисти өңнуктеривис. Чанар болгаш кыштаар куштар.

Бойдуска хумагалыг болуулу! (3 шак)

Өскүс аңгыр. М. Кенин-Лопсан. Хүрээлелди камгалаңар! Ч. Кара -Күске.

Бойдус камгалалының хоойлузу. Экологтуг корум-чурумну сагыыры.

Төрөөн бойдузунга тыва кижинин онзагай хамаарылгазы болгаш сагыыр ужурлары.

Чогаал маадыры- чечен чугаа азы шүлүк чогаалының киржикчизи.

Авторлуг тоолдар (6 шак)

Сагынгыр күске. С. Пюрбю. Угаанныг күске. С. Маршак. Кажар дииң. С. Пюрбю. Бодаган.

Т. Кызыл-оол. Багай чаңчыл. Т. Кызыл-оол.

Тоолдарның авторлары-биле таныжылга.

Төрөөн чуртум камгалакчылары (2 шак)

Шолалатканым. Э. Кечил-оол. Ийи алышкы. А. Барто.

Бистин проективис «Бистин ачаларывыс (акыларывыс) –Ада-чурттуң камгалакчылары».

Улус аразындан ие караа чымчак (3шак)

Ием холу. Б. Хөвөңмей. Ававыс чокта. С. Тока. Ава сөзун дыңнаваaska. Э. Кечил-оол.

Ие дугайында билиг.

Улустуң аас чогаалы. Тоолдар (2 шак)

Чыраа кулун. Хам Бөрү биле Шинчээчи Бөрү. Хараган бажында дүк.

Диригжидилге-кижилернин азы дириг амытаннарның кылдыныын амы чок чүвелерже, бойдусче шилчидери.

Анаа тоолдар –болуп турар чүүлдер кижилернин амыдыралынга чоок. Тоолдарның маадырлар бөдүүн кижилер.

Бистин бичии өңнуктеривис (2 шак)

Мени таныыр. К. Ондар. Сайдаяк. С. Комбу. Элик оглу. О. Саган-оол.

Дириг амытаннар. Оларның чуртталгазы.

Төөгү болгаш тоолчургу чугаалар (1 шак)

Дуза дилээн адыг (тоогу чугаа). Дээлдиген үнү (тоолчургу чугаа)

Ойнаксанчыг оюннарым (2 шак)

Чылгылаар мен. Ч. Кара-Күске. Чуңгу. Ч. Кара-Күске. Таныжылга. А. Шоюн.

Уругларның амыдыралы. Ойнаар оюннары

Кижичолуру чажындан (2 шак)

Шериг-оолдун олчазы. С. Сүрүң-оол. Алышкылар. Ч. Кара-Күске. Чаан болгаш Моська. Л. Толстой.

Сагылга чурумнуң культуразы. Кудумчу, хөй ниити черинге бодун шын алдынары.

Эш-өөрүнге, төрелдеринге хамаарылгазы. Чоок төрел улус аразында харылзаа.

Өске чоннарның аас чогаалы (2шак)

Ыят чок крокодил. (Кхмер тоол). Ийи элчиген. (Кыргыс улустуң тоолу)

Өске национал улустарның аас чогаалы.

Чонум чаагай ёзу-чанчылдары (2 шак)

Таңды кежии. К-Э. Кудажы. Муңгашталган балыктар. М. Кенин-Лопсан.

Кижинин моральдыг мөзү-шынарын, аажы-чаңын, бүдүжүн хевирлээринге тыва улустуң амыдыралчы сагылгалары, ёзулалдары, ужурлары.

Хыналда ажыл - (5ш)

Чогаадыг - (3ш) "Экии, кус!", "Кыш", "Мээн авам"

Экскурсия -(2ш) "Кустун демдектери", "Кыштын демдектери"

Бистин проективис - (4ш) "Тывада кыш", "Бойдустун камгалакчылары", "Бистин камгалакчыларывыс", "Мээн ынак чогаалчым"

Эдертиг - (3ш) "Ооренип оорен", "Дииспейлер", "Иви"

2-ги класстың программазында кирген бо теманы улам ханыладыр өөредир болгаш дараазында чүүлдерни немей билиндирер.

Чылдын үелери деп чүл? Чылдың үелериниң (чай, күс, кыш, час) аайы-биле бойдуста өскерлииишкиннер, болуушкуннар, дириг амытаннарның болгаш үнүштерниң амыдыралы, кижилерниң ажыл-ижи. Чылдың үелериниң тус-тузунда онзагай ылгавыр демдектери.

Чылдың аңгы-аңгы үелеринде бойдустун чурумалынга өреникчилерниң хамаарылгазы, бодалдары.

Чечен чогаалдың уран-чечен аргаларының дузазы-биле бойдустун чурумалын тода бижип көргүзери.

Бойдус чурумалы (пейзаж), эпитет дугайында билиг.

Бистин проективис "Тывада кыш", "Бойдустун камгалакчылары", "Бистин камгалакчыларывыс", "Мээн ынак чогаалчым"

Бир улдун соонда номчаан чуулдеринге тестилер.

Бо бердинген чижек тематикаларга хамаарыштыр номчуур ужурлуг чогаалдар иштинден уруглар төрөөн чериниң, долгандыр турар хүрээлелдин; эш-өөр болгаш үе-чергелериниң, оларның чуртталгазының, оюн-тоглаазының, ужуралдарының; бойдус болгаш оон камгалалының; тыва чоннуң чаагай чанчылдарының; төрөөн чуртунун төөгүзүндөн барымдааларының (дээш оон-даа ыңай) дугайында билиглерни шингээтип алырлар.

Тыва Республиканың өөредилге черлериниң өөредилге планында көрдүнгени - биле 3-кү класска номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазынга **бүдүн чылда 68 шак, неделяда 2 шак** бердинген.

Бирги улдуңда - 18 шак

Ийиги улдуңда - 14 шак

Үшкү улдуңда - 20 шак

Дөрткү улдуңда - 16 шак

Номчулга программазы дөрт кезектен тургустунган:

1. номчулганың тематиказы
2. класстан дашкаар номчулга
3. номчулга талазы-биле алган билиглери, чанчылдары болгаш мергежилдери
4. чогаалдарнын хевирлери (жанрлары) практиктиг таныжылга

Чамдык кол темалар класс бүрүзүнүн программазында бар. Ынчалза-даа олар анаа катаптап турар эвес уругларның назы-хары улгадып, билииниң деңнели бедээни-биле чергелештир чечен чогаалдарнын хемчээли, утказы болгаш дылдың уран-чечен аргалары чоорту нарыдап, чаа чүүлдер немежип бар чыдар.

Эге школага чечен чогаал номчулгазынын программазы уругларның аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче кол кичээнгейни угландырып турар. Оон иштннде бир онзагай черни өөреникчилерни шын чугаалап өөредириниң чугула хевири (аргазы) - номчулганың чаңчылдарын шингээттирип хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган ажылдарны чорудары кол черни ээлеп турар.

Өөредилгениң бирги чылында сөс номчуурунун аргаларын шингээттирип, аңгы-аңгы сөстөрни, сөс каттыжышкыннарын домактар болу бээр кылдыр үн аайы - биле (интонация) кожуп, чүгүртү номчулгаже чоорту шилчиир.

Ийиги чылында угаан ажылының база бир чадазынче үнүп, иштинде номчулганың чаңчылдарын боттандыраар.

Үшкү чылында номчулганың темпизин элээн дүрген шуудадыр. Номчулга үезинде үе камнаарының чогумчалыг аргаларын чөп ажыглаарын шингээттирер.

Дөрткү чылында номчулганың кол шынарларын (шын, чүгүртү, медреселдиг, аянынг) колдуунда шингээди апкан турар. Литературлуг шын адаашкын ёзугаар болгаш рольдар аайы-биле аянынг номчуурун чаңчылдарын ап, номчулганың чогуур темпизин шын сагып билген турар ужурлуг.

Эге школаның бүгү-ле чадаларында башкы уругларны номчуп билир кылдыр өөредир-биле чергелештир уруглар боттары номчаан чогаалының утказын сайгарып, ында кол чүүлду илереди, оон чогуур түннелдер үндүрүп шыдаптарыңче угланган ажылдарны база чорудар. Оон аңгыда номчаан сөзүглелдерин кезектерге чарып, оларга тус-тузунда ат тыварыңга, абзацтар дузазы-биле план тургузарыңга, номчаан чүүлүнүн утказын делгеренгей азы дорт кылдыр чугаалап өөрениринге чаңчыктыраар.

Программада бердинген чижек тематикаларга хамаарыштыр номчуур ужурлуг чогаалдар иштинден уруглар төрөөн чериниң, долгандыр турар хүрээлелдин; эш-өөр болгаш үе-чергелериниң, оларның чуртталгазының, оюн-тоглаазының, ужуралдарының; бойдус болгаш оон камгалалының; тыва чоннун чаагай чаңчылдарының; төрөөн чуртунун төөгүзүндөн барымдааларның дугайында билиглерни шингээди алырлар. **3- кү классты доозуп тура номчулга программанын шингээди алганының планнаттыңган түннелдери**

Личностүг (бот-түскайлаң онзагайлары) Төрөөн дылывыс харылзажырының база мээ-медреселивистиң шынарын көргүзериңиң кол чепсээ; төрөөн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну; сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чөптүг ажыглап билири; төрөөн дылын улаштыр өөрениринге сонуургалын оттулары; аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелигажыглап билири; бойдусту, ниитилел амыдыралын хайгаараарыңга үндезилээш, материалистиг үзел-бодал-биле илередири.

өөреникчилерге хевирлеттинген түрар билиглер:

- өөредилгениң чедишкинниг болурунун чылдагаанын тып билири;
- бодунун ажылын түңнеп, үнелеп билири;
- бодунун төрөөн чуртунга болгаш чонунга, оон амыдырал-чуртталгазыңга хамаарылгазын шингээди алыры;
- өске чоннарның ниити мөзү-шынарының, моральдыг нормаларының талаларын билип алыры;
- бодунун-даа, өске чоннун кижилериниң кылган эки, багай талаларының уг- шиин тып билири;
- моральдыг нормаларга болгаш этиктиг негелделерге дүүштүр аажы-чаңын таарыштыраар;
- өске кижилерниң сагыш-сеткилин, ишти-хөңнун билири болгаш олар-биле кады сагыш-човаары;
- уран-чечен культура-биле таныжып тура эстетиктиг овур – хевирлерниң кижизиттинери;
- өөредилгеже, эртем-билигже чүткүлдүү;

өөреникчилер чуну билип алырыл:

- долгандыр турар бойдуска хумагалыг, камныг, ынак болуру;
- аажы-чаңы моральдыг мөзү – шынарга, ужур-чурумга чагыртыры;
- өске чоннарның хамаатыларыңга дең хамаарылгалыг болуру;

Метапредметтиг

- Чаа чүвени билип алыр чүткүл-сонуургалын улам сайзырадыр.
- Салдынган сорулгага дүүштүр кылыр ужурлуг ажылды планнап, хайгаарап, ооң түңнелинге чедериниң болдунар аргаларын тодарадып билирин өөредир.
- Сорулганы шын салып, ону чедип аларынын аргаларын дилеп, тып билирин өөредир.
- Словарьда, библиотека каталогтарында бар чугула медээлерни кылып, ону дилеп, шыгжап чаңчыгары. Компьютерге ажылдап өөренири.
- Эштежип ажылдаарынга өөренир. Бодун аңгы-аңгы рольдарга киириштирер (удуртур, күүседир)
- Херек материалдарны дилеп, тып билири. (янзы-бүрү номнар, словарь, интернет)
- Өөрөнгөн чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп билиринге, оларның иштинден кол болгаш чаа чугула чүүлдерни тып, тайылбырлаарынга өөреникчилерни чаңчыктарар.

Регулятивтиг (үглаар-баштаар) Өөрөнип турар эртемнин тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын, уткаын угаап билири; башкының удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип өөренири;

бот хыналданы, удур-дедир хыналданы кылып билири.

өөреникчилернин өөрөнип алган турар билиглери:

- бодунуң кылыр ужурлуг ажылын планнап болгаш салып алган сорулгалары-биле оларны дүүштүрүп билири;
- чаа өөрөнгөн уран – чечен чугаада башкының айтып кааны ёзугаар чүнү кылырын сагыры;
- өөредиглиг кылдыныгларны аас болгаш бижимел хевирге кылып билири;
- болуушкун төнчүзүндө, ооң түңнелдерин анализтеп болгаш демдээн салган соонда эдилгелерни кылып билири;

өөреникчилернин өөрөнип алыр аргалары:

- түңнеп болгаш үнелеп билирин боттандыраы; аас болгаш бижимел чугааны дылдың негелдери-биле чогуур үезинде практика кырынга өскертип болгаш ажыглап билири
- башкы-биле демниг ажылдажышкын үезинде чечен чогаалды өөрөнип шиңгээдип алырда чаа-чаа сорулгаларны салып билири;
 - кылган ажылдарын ажыл үезинде болгаш ажыл соонда шын кылып турарын бот сайгарып шинчилеп билири;
 - бодунуң номчулга ажылын планнап билири.

Познавательный (билиин ханыладырынга түңнелдер):билиин ханыладырынга дүүштүр сорулганы салып билири; херек дыңнадыгларны аңгылаары; херек билиглерни дилеп-тывары; аас болгаш бижимел чугааны шын тургузуп билири; тургустунуп келген айтырыгларны тода, шын шиитпирлээр аргаларны дилеп-тывары; дыңнаан, номчаан сөзүглелдеринден херек, кол чүүлду тывары; берге айтырыгга шын харыыны дилеп-тывары.

өөреникчилернин өөрөнип алган турар билиглери:

- херек билиглерни словарьларны ажыглап тургаш тып билири;
- чогаалдарны болгаш ооң кол маадырларын деңнеп болгаш үнелел барымдаазын ёзугаар аңгылап билири;
- чогаалды кол маадырларының сөстери, сагыш-сеткили, кылып турар чүүлдерин, аразында харылзааларын шиңгээдип алыры.

өөреникчилернин өөрөнип алыр аргалары:

- херек билиглерни библиотекалардан, өөредиглиг литературадан болгаш Интернеттен тып билири;
- амыдыралдың болуушкуннарын, чечен чогаалдың хевирлерин, кол маадырларын деңнеп болгаш аңгылап билири;
- чогаалды сайгарып турар үеде болгаш бодунуң амыдыралыңга даянып алгаш чылдагаан айтып турар харылзааларны, логиктиг угаан- бодалын аас болгаш бижимел хевирге шын тургузуп билири;
- бердинген статья-биле ажылдап билири (статьянын кол бодалын тодарадып, планын тургузары).

Коммуникативтиг: аас чугаага диалогту ажыглап билири; аңгы-аңгы бодалдарны өөренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түңнелге келиринге өөредир;

бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары; коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

өөреникчилерниң өөренип алган турар билиглери:

- бөлүккө ажылдап өөренири; бодунуң бодалындан аңгыда эжиниң үзел-бодалын база дыңнап үнелеп билири;
- түңнел үндүрерде бодунуң бодалын тайылбырлап билири болгаш эш- өөрүнүң үзел-бодалы- биле деңнештирип билири;
- эжинге херек медээни шын тода дамчыдып билири;
- демниг ажыл үезинде эжинге дузаны чедирери, бот-боттарын хынажып билири;
- диалог чугааны чорудуп билири;
- салдырган сорулгаларны чедип алырда чугааны шын тургузуп билири;

өөреникчилерниң өөренип алыр аргалары:

- салып алган сорулгаларны чедип алырда, өске кижилерниң күзел-бодалдарын база дыңнап билири;
- бөлүк-биле ажыл үезинде чогуур айтырыгларны салып билири.

Предметтиг (эртемге хамаарыштыр)

Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгасы

өөреникчилерниң өөренип алган турар билиглери:

- утка болгаш дыл-домааның талазы-биле чедингир сөзүглелди пауза, интонация болгаш номчулганың темпизин барымдаалап шын, медреселдиг, аяанныг номчууру;
- таныш эвес сөзүглелди номчуурунун дүргени 1 минутада 65 – 70 хире сөс;
- чогаалдың адынга болгаш аңаа чураан чуруктарга даянып алгаш, чогаалдың кол утказын тодарадып билири;
- чогаалдың темазыңга, кол утказыңга, идеязыңга хамаарышкан монологтарны (үзүндүлери, абзацтарны) дыңналдыр номчууру, доктаадып алыры;
- сөзүглелдин кезектерин чогаалда болуушкуннарның дес-дараалашкаан болгаш утка талазы- биле харылзааларын тодарадып билири;
- улуг эвес сөзүглелди аңгы-аңгы кезектерге чарып, кезек бүрүзүңге ат (эге) чогаадыры; башкының дузазы-биле сөзүглелдин планын тургузары база сөзүглелге болгаш ооң кезектеринге хамаарышкан айтырыгларны тургузуп билири;
- номчаан чүүлүнүң утказын делгередир болгаш кысказы-биле допчулап чугаалаары;
- уруглар библиотекасында бар номнар-биле, алфавиттиг каталог аайы-биле номнарны тып билири;
- номчаан номнарынын кыска тайылбырын тургузуп билири; справочниктер, энциклопедиялар болгаш уругларның периодиктиг журналдары- биле ажылдап билири;

- чогаалдың кол маадырларының чугаазын, чүнү кылып турарын барымдаалап оларга үнелел бээри;

өөреникчилерниң өөренип алыр аргалары:

- номчаан чогаалынга хамаарышкан бодунуң күзел-бодалын бодунуң сөстери-биле аас болгаш бижимел хевирге дамчыдып билири;

- номчаан чогаалының эстетиктиг болгаш мөзү-шынар талазы-биле бодунуң бодалдарын чугаалап билири;

- номчаан чогаалының кол маадырларынга болгаш чогаалды бижээн авторнуң позициязынга хамаарыштыр бодунуң күзел – бодалын бодунуң сөстери-биле аас болгаш бижимел хевирге дамчыдып билири;

- дөмей сөзүглелдерни болгаш айтырыгларга харыыларны бижимел хевирге тургузуп билири;

Чогаадыкчы ажылдар

өөреникчилерниң өөренип алган түрар билиглери:

- диалогту аянның рольдап номчууру;

- план ёзугаар сөзүглелди тургузуп билири;

- хайгааралдың түннелинде бижимел чугааның хевирлерин (тодарадып бижиир, угаап-бодаар), болган болуушкуннуң чылдагаанын тодарадып тургаш, чугааларны тургузуп билири;

- бердинген тема ёзугаар чогаадыгларны, номчаан номунга, көргөн кинозунга, теледамчыдылгага, сөзүглелдерниң үзүндүлеринге үнелээшкinnerни бижиип билири;

- номчаан чугаазынга шиижиткен көргүзүглерге киржири, шээжи-биле доктаадып алган шүлүктерин, чогаалдың үзүндүлерин аянның номчуп билири;

- бердинген чуруктар ёзугаар чогаадыгларны тургузуп чогаадып билири.

өөреникчилерниң өөренип алыр аргалары:

- чогаалдың маадырларының бирээзиниң өмүнээзинден делгеренгей азы допчу чугаа кылып билири; чугааның сюжедин болгаш кол маадырларының болуушкуннарын улаштыр чогаадыры;

- номчаан чогаалдарынга чуруктарны чуруп билири;

- бөлүк-биле ажылдап тура, сценарийни болгаш проектилерни тургузуп билири;

Литература эртеминге баштайгы өөредилге

өөреникчилерниң өөренип алган түрар билиглери:

- сөзүглелде чугула утка илередир сөстү ылгап билири; баштай иштинде номчааш, ооң соонда аянның ыткыр номчууру;

- аас чогаалдарыны болгаш чечен чогаалдарының хевирлери-биле (жанрлар) практиктиг таныжылга; басня, ооң онзагай талалары- биле таныжары;

- авторнуң, кол маадырларның сөзүн, пейзажтын, маадырларның хевир дүрзүзүн, оларның чүнү кылып турарын, амыдырал-чуртталгазын тодарадып ылгап билири;

- авторнуң кол маадырларга хамаарылгазын тодарадып, чугаалап билири;

- жанрларны деңнеп тургаш ылгап билири (тоол – басня, тоол – тоолчургу чугаа, - тоол – чечен чугаа);

өөреникчилерниң өөренип алыр аргалары:

- аянның уран номчулганың аргаларын (деңнелге, диригжидилге, метафора) ажыглап тургаш, сөзүглелдерниң анализин кылып өөренири;

- аналогия ёзугаар, аянның уран номчулганың аргаларын (деңнелге, диригжидилге, метафора) ажыглап тургаш сөзүглелдерни, шүлүктерни чогаадып тургузуп өөренири.

Номчулгага болгаш чугаа сайзырадылгазынга өөреникчилерниң билир ужурлуг кол билиглери, мергежилдери болгаш чаңчылдары

3-кү классты доозуп тургаш, өөреникчилер дараазында чүүлдерни шингээдиپ алган турар.

Номчулганың чаңчылдары:

- 2-ги класска алган билиглери улам ханыладыр болгаш быжыглаар.
- Утка болгаш дыл-домааның талазы-биле чедингир сөзүглелди пауза, интонация болгаш номчулганың темпизин барымдаалап шын, медреселдиг, аянынг номчууру.
- Номчулга үезинде нарын сөстөрни, ылаңгыя кылыг сөстөрин, чүве аттарын, утка талазы-биле тудуш холбаалыг сөстөрни (чүве ады биле эдеренчи, демдек ады биле чүве адының каттышканы) бот – боттарындан адырбайн, тудуштуруп номчууру.
- Сөзүглелде чугула утка илередир сөстү ылгап билири.
- Баштай иштинде номчааш, ооң соонда аянынг, ыткыр номчууру.
- Диалогту аянынг рольдап номчууру.
- Иштинде оожум болгаш шилилгелиг номчулганың аргаларын шингээдип алганы. Номчулганың темпизин сагып шыдаары.
- Таныш эвес сөзүглелди номчуурунун дүргени 1 минутада 65-70 хире сөс.
- Сөзүглел-биле ажыл. Сөзүглелдин кезектерин чогаалда болуушкуннарның дес - дараалашкаан болгаш утка талазы-биле харылзааларын тодарадып билир.
- Улуг эвес сөзүглелди аңгы-аңгы кезектерге чарып, кезек бүрүзүнге ат (эге) чогаадыры; башкының дузазы-биле сөзүглелдин планын тургузары.
- Номчаан чүүлүнүн утказын делгереди болгаш кысказы-биле допчулап чугаалаары.
- Чогаалдың кол бодалын илереди, боттарының сөстери-биле ону бадыткаары. Чогаалдың киржикчилеринин чугаазын барымдаалап, оларга үнелел бээри.
- Болуушкуннун чылдагаанын тайылбырлап шыдаары.
- Хайгаараан, көрген-билген чүүлдеринин дугайында, башкының дузазы-биле сайгарган чуруктарга хамаарыштыр кыска чугаалар тургузары.
- Делгеренгей болгаш кыска план ёзугаар номчаан чүүлүнүн утказын дес-дараалаштыр үшкү арындан чугаалап билири.
- Сөзүглелде билдинмес болгаш чаа сөстөрни, сөстүн чамдык уран аргаларын боттарының билир шаа-биле тайылбырлап шыдаары.
- Чогаалдың кол темазынга, кол утказынга, идеязынга хамаарышкан монологтарны (үзүндүлөр, абзацтар) дынналдыр номчууру, доктаадып алыры. Чогаалдың маадырларының бирээзинин өмүнээзинден делгеренгей азы допчу чугаа кылып билири.
- Аас чогаалдарының болгаш чечен чогаалдың хевирлери-биле (жанрлар) практиктиг таныжылга. Басня, ооң онзагай талазы.

Ажылчын программаны тургузарда дараазында литератураны ажыглаан:

1. 1- 4 класстарга тыва дыл болгаш номчулга программасы. (Тываның ном үндүрер чери, Кызыл -2000).
2. 3-кү класстың өөредилге ному Л.С. Кара-оол « Литературлуг номчулга». Кызыл,2013.
3. Н. С. Конгар. Класстан дашкаар номчулга ному (Тываның ном үндүрер чери, Кызыл, 2005).
4. Э. Д. Ондар «Методиктиг сүмелер» Эге школаның 3-ку класзының «Төрээн чугаа» ному – биле ажылдаар башкыларга дузаламчы. (Тываның ном үндүрер чери, Кызыл, 2003).
5. 1–4 класска диктантаылар болгаш эдертиглер чыындызы. Кызыл,1998ч.

Литературлуг номчулгага календарь-тематиктиг планнаашкын 3 класс

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуну	
			Планда	Херек кырында
1	Моорей «Угаанныглар, сагынгырлар»	1	05.09	
2	Е. Танова "Тыва черге йорээл"	1	09.09	
3	Тывызыктар.	1	12.09	
4	Улегер домактар.	1	16.09	
5	Оюн удээн чугаалар. (Салаалар-биле оюннар)	1	19.09	
6	Узун тыныш.	1	23.09	
7	С. Сурун-оол «Аккырмаа биле ийи» (Чечен чугаадан узунду)	1	26.09	
8	Н.Носов «Бодалга бодааным» (Чечен чугаа)	1	30.09	
9	Е. Танова «Ийи 2» (Чечен чугаа)	1	03.10	
10	Ондар «Эдилелдин ээзинде»	1	07.10	
11	О.Саган-оол «Куску аргага». ("Тоорукчуга таварылгалар" деп чечен чугаадан узунду)	1	10.10	
12	Ч. Ондар. «Кыштын тыныжы»	1	14.10	
13	Э.Кечил-оол. Кайгамчыктыг картошкам.	1	17.10	
14	Экскурсия «Кустун демдектери»	1	21.10	
15	О. Биче-оол «Алышкылар» хыналда номчулга	1	24.10	
16	Ю. Кюнзегеш «Шартылаа биле кымыскаяк». (Басня) Кюнзегеш «Ажыл»	1	07.11	
17	О.Сувакпит «Арзылан биле пар» (Басня) А. 39-40	1	11.11	
18	О.Сувакпит «Салааларым» (Узунду)	1	14.11	
19	Катаптаашкын. Басня.	1	18.11	
20	К.Э.Кудажы «Мыйыт»	1	21.11	
21	С. Сурун-оол «Ууттунмас тоорук» ("Чайгы хуннер" деп чогаалдан эге)	1	25.11	
22	М. Пришвин «Алдын шынаа». С. Комбу «Чогум чул ол, уруглар?»	1	28.11	
23	С. Сурун-оол «Хек» ("Чайгы хуннер" деп чогаалдан узунду)	1	02.12	
24	Г. Скребицкий «Кушкаштарнын медээзи»	1	05.12	
25	Б. Ховенмей «Кыш» М. Кенин - Лопсан «Кыштын шулукчузу»	1	09.12	
26	Л.Толстой. «Ак кодан.» (Чечен чугаа)	1	12.12	
27	М.Кенин-Лопсан «Оскус ангыр» (Хыналда номчулга)	1	16.12	
28	Л.Чадамба «Соок-Ирей» М. Кенин-Лопсан «Харжыгаш.»	1	19.12	
29	М. Кенин-Лопсан «Оскус ангыр» (Чечен чугаа)	1	23.12	

30	Ч. Кара-Куске «Хурээлелди камгаланар!»	1	26.12	
31	О. Сувакпит «Эмнел алган»	1	30.12	
32	Кичээл-проект «Бойдустун камгалакчылары»	1	09.01	
33	Класстан дашкаар номчулга.	1	13.01	
34	С. Бурбу «Сагынгыр куске»	1	16.01	
35	С.Маршак «Угаанныг Кускежик» (Тоол)	1	20.01	
36	С.Пюрбю «Кажар диин»	1	23.01	
37	С.Пюрбю «Оптуг Чыккылаа»	1	27.01	
38	Т.Кызыл-оол «Бодаган»	1	30.01	
39	Т.Кызыл-оол «Багай чанчыл»	1	03.02	
40	Э.Кечил-оол «Шолалатканым»	1	06.02	
41	А.Барто «Ийи алышкы»	1	10.02	
42	Проект «Бистин камгалакчыларывыс»	1	13.02	
43	Б. Ховенмей «Ием холу». Чурук-биле ажыл	1	17.02	
44	С.Тока «Ававыс чокта «(Эгеден узунду)	1	20.02	
45	Э. Кечил-оол «Ава созун дыннавака»	1	24.02	
46	О. Саган-оол «Онза уе» ("Ужуражышкын" деп чечен чугаадан узунду)	1	27.02	
47	Л. Чадамба «Часкы тарылга»	1	02.03	
48	Хыналда номчулга Ч. Кара-Куске «Алышкылар»	1	05.03	
49	«Чыраа-кулун». (Тыва улустун тоолу)	1	09.03	
50	«Хам бору биле Шинчээчи бору» (Тыва улустун тоолу)	1	12.03	
51	«Хараган бажында дук» (Тыва улустун тоолу)	1	16.03	
52	К.Ондар «Мени таныыр», С Комбу. «Сайдак»	1	19.03	
53	О.Саган-оол «Оол биле кушкаш»	1	23.03	
54	О.Саган-оол «Элик оглу»	1	02.04	
55	Тоогу болгаш тоолчургу чугаалар. «Дуза дилээн адыг» (Тоогу чугаа)	1	06.04	
56	«Аскыр Дагаа чуге дан бажында алгырар апарганыл?» (Тоолчургу чугаа) «Дээлдиген уну» (Тоолчургу чугаа)	1	09.04	
57	Ч.Кара-Куске «Чылгалаар мен» Ч.Кара-Куске «Чунгу»	1	13.04	
58	А. Шоюн «Таныжылга»	1	16.04	
59	Эдертиг "Дииспейлер"	1	20.04	
60	С.Сурун-оол «Шериг-оолдун олчазы»	1	23.04	
61	И. Крылов «Чаан болгаш Моська» Л.Толстой «Ошку биле Бору» (Басня)	1	27.04	
62	Бят чок крокодил (Кхмер тоол)	1	04.05	
63	«Ийи элчиген» (Кыргыс улустун тоолу)	1	07.05	
64	К.Э.Кудажы «Танды кежии» ("Танды кежии" деп чечен чугаадан узунду) хыналда номчулга	1	14.05	
65	Эдертиг «Иви»	1	18.05	
66	М. Кенин-Лопсан «Мунгашталган балыктар»	1	21.05	
67	Л.Чадамба «Каас уе» С.Сурун-оол «Чодураа»	1	25.05	
68	С.Сарыг-оол «Чайлагга» ("Эртинелиг колхозта" деп чогаалдан узунду) Э. Кечил-оол «Солун чайым».	1	28.05	

Литературлуг номчуллага календарь-тематиктиг планнаашкын 3 класс

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуну	
			Планда	Херек кырында
1	Моорей «Угаанныглар, сагынгырлар»	1		
2	Е. Танова "Тыва черге йорээл"	1		
3	Тывызыктар.	1		
4	Улегер домактар.	1		
5	Оюн удээн чугаалар. (Салаалар-биле оюннар)	1		
6	Узун тыныш.	1		
7	С. Сурун-оол «Аккырмаа биле ийи» (Чечен чугаадан узунду)	1		
8	Н.Носов «Бодалга бодааным» (Чечен чугаа)	1		
9	Е. Танова «Ийи 2» (Чечен чугаа)	1		
10	Ондар «Эдилелдин ээзинде»	1		
11	О.Саган-оол «Куску аргага». ("Тоорукчуга таварылгалар" деп чечен чугаадан узунду)	1		
12	Ч. Ондар. «Кыштын тыныжы»	1		
13	Э.Кечил-оол. Кайгамчыктыг картошкам.	1		
14	Экскурсия «Кустун демдектери»	1		
15	О. Биче-оол «Алышкылар» хыналда номчулга	1		
16	Ю. Кюнзегеш «Шартылаа биле кымыскаяк». (Басня) Кюнзегеш «Ажыл»	1		
17	О.Сувакпит «Арзылан биле пар» (Басня) А. 39-40	1		
18	О.Сувакпит «Салааларым» (Узунду)	1		
19	Катаптаашкын. Басня.	1		
20	К.Э.Кудажы «Мыйыт»	1		
21	С. Сурун-оол «Ууттунмас тоорук» («"Чайгы хуннер" деп чогаалдан эге)	1		
22	М. Пришвин «Алдын шынаа». С. Комбу «Чогум чул ол, уруглар?»	1		
23	С. Сурун-оол «Хек» ("Чайгы хуннер" деп чогаалдан узунду)	1		
24	Г. Скребицкий «Кушкаштарнын медээзи»	1		
25	Б. Ховенмей «Кыш» М. Кенин - Лопсан «Кыштын шулукчuzu»	1		
26	Л.Толстой. «Ак кодан.» (Чечен чугаа)	1		
27	М.Кенин-Лопсан «Оскус ангыр» (Хыналда номчулга)	1		
28	Л.Чадамба «Соок-Ирей» М. Кенин-Лопсан «Харжыгаш.»	1		
29	М. Кенин-Лопсан «Оскус ангыр» (Чечен чугаа)	1		
30	Ч. Кара-Куске «Хурээлелди камгаланар!»	1		

31	О. Сувакпит «Эмнөп алган»	1		
32	Кичээл-проект «Бойдустун камгалакчылары»	1		
33	Класстан дашкаар номчулга.	1		